

JOHANN GOTTFRIED HERDER'DE MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ

Arş. Gör. Alper İPLİKÇİ¹

ÖZET

Herder, 1744-1803 yılları arasında yaşamış, önemli bir Aydınlanma dönemi düşünürüdür. Ortaya atmış olduğu görüşleriyle felsefe tarihine, siyaset felsefesine ve tarih felsefesine önemli katkılar sunmuştur. Yaşamış olduğu dönemin genel algısına yönelik eleştirel bir tutum sergileyen Herder, görmüş olduğu problemlere yönelik çözüm arayışı içerisinde milliyetçilik düşüncesini vurgulamış ve milliyetçiliğe önemli katkılar sunmuştur.

Aydınlanma projesi ulus-devlet anlayışıyla aslında toplumları değiştirip dönüştürmeye yönelik bir milliyetçilik düşüncesi ortaya koymuştur. Böylece bu düşünce, toplumların kendi benliklerini göstermesi anlamına gelmez; Batı'nın kendi üstünlüğünü tanımlaması ve diğer milletlerle arasına sınır koymasının bir ifadesidir ve bu projenin sunduğu milliyetçilik anlayışı, kavramın özüne uygun bir anlayış değildir. Ayrıca milliyetçilik ırkçılıkla da karıştırılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın temel amacı, Herder'in düşüncelerini esas alarak daha doğru bir milliyetçilik tanımı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, tarihsel anlama, dil, farklılık.

NATIONALISM IN THE THOUGHT OF JOHANN GOTTFRIED HERDER

ABSTRACT

Herder, who lived between 1744 and 1803, was a significant Enlightenment thinker. He made considerable contributions to history of philosophy, philosophy of politics and philosophy of history thanks to his ideas he put forward. Showing a critical attitude toward the general perception of his age, he stressed the thought of nationalism in the seek of a solution for the problems he had seen and contributed to nationalism significantly.

The Enlightenment project, along with the development of the idea of nation-state, actually revealed a conception of nationalism for changing and transforming societies. Thus, this conception does not mean that societies exhibit their own selves; it is rather an expression of the West's definition regarding its superiority and setting its boundaries with other nations. Therefore, the understanding of nationalism within this project presents an inappropriate comprehension of the content of nationalism. Nationalism is also confused with racism. For this reason, the main purpose of our work is to propound a more correct definition of nationalism based on Herder's thoughts.

Key Words: Nationalism, historical comprehension, language, difference.

¹ Atatürk Üniversitesi, alper.iplikci@atauni.edu.tr

1.GİRİŞ

Genel olarak milliyetçiliğe baktığımız zaman bu kavram çeşitli içerimler barındırmaktadır. Öncelikli olarak milliyetçilik, evrensel değerler içerisinde bir toplumun kendi değerlerini benimsemesi ve önemsemesi olarak ele alınabilir. Kısaca bir toplumun “kendiliğini” ortaya koyması, kendi olmasıdır. Ancak milliyetçilik kavramına yönelik eleştiriler de bu kavrama olumsuz anlamlar yüklemişlerdir. Bu kavramın, belli bir toplumun, kendisini diğer toplumlara göre üstün görmesiyle sonuçlanan şovenizmle ilişkilendirilmesi bu anlamların en temellerinden biridir. Bu anlamıyla bir toplumun kendi üstünlüğüne yönelik söylemlerle hareket etmesi, uluslararası bağlamda ayrışmalara yol açacaktır. Ya da ulus-devlet anlayışının yeni dönem sömürgeciliğinin bir tahakküm unsuru olarak kullanılması, kavrama olumsuz bir gözle bakılmasına neden olmaktadır. Çünkü sömürgeci proje bağlamında erk sahibi ülkeler, kendilerini ve “ötekileri” tanımlamak için milliyetçilik benzeri yaklaşımları önemli bir unsur olarak kullanırlar. Söz konusu anlamlar itibarıyla her ikisinde de bir dışlama durumu bulunmaktadır ve bu nedenle milliyetçilik eleştirilir.

Milliyetçilik kavramına eleştiri yöneltmeden önce, felsefe tarihinin önemli düşünürlerinden olan Herder’in yaklaşımlarına bakmak gerekir. Kavramların anlamlarının çokça anlam kaymasına uğramış olduğu günümüzde, birçok kavram doğru bir yorumlamadan uzak görünmektedir. Milliyetçilik kavramı da bu kavramlardan biridir ve belli akımlar, belli projeler farklı isimler altındaki uygulamalarla kendilerini meşrulaştırmak istedikleri için ve ayrıca insanlar da ayrışmaya son derece eğilimli oldukları için çoğu kavram yanlış bir algıyla ele alınıp çözüm pek sunulmamaktadır. Herder’in yaklaşımları ise hem ayrışmaları ortadan kaldırmakta, hem toplumların kendi kültürlerini koruma altına almakta hem de çözüm önerileri sunmaktadır.

2. AYDINLANMA ELEŞTİRİSİ

Herder’in ünü, onun milliyetçilik, tarihselcilik ve millî ruh gibi kavramlarla alakalı düşüncelerine ve klasisizme, rasyonalizme ve bilimsel metodun her şeye muktedir olduğu inancına karşı romantik başkaldırının öncülerinden biri olmasına bağlıdır. O, Fransız felsefelerinin ve onların Alman taraftarlarının en zorlu düşmanı olmuştur. Söz konusu felsefi yaklaşımlar ya da özellikle Fransız Aydınlanması, gerçekliğin, rasyonel araştırmayla keşfedilebilen evrensel, süresiz, objektif olan sabit yasalara göre düzenlendiğine inanırken; Herder, her aktivitenin, durumun, tarihsel dönemin ya da medeniyetin, kendi eşsiz karakterine sahip olduğu hususunda ısrar etmiştir. Böylece o, tek tip unsurların kombinasyonlarına yönelik Aydınlanma’ya ait böylesi bir fenomeni ve ister doğada olsun ister tarihte olsun, üzerine çalışılan objeyi, onun özgün niteliğini kuran önemli farklılıkları yok etmeye meyilli evrensel kurallara göre tasvir etme ya da analiz etme durumunu zayıflatmaya çalışmıştır (Berlin, 1976: 145). Bu yönüyle Herder, Aydınlanma’nın tam karşıtı bir figürdür.

Herder genelleştirmeye, soyutlamaya, farklılığı asimile etmeye, ayrımı bütünleştirmeye eğilimli olan ve hepsinden de önemlisi, disiplinin anlaşılabilir tüm sorulara cevap vermeye kabiliyetli olacağı sistematik bilginin bir külliyyatını oluşturmaya yönelik bir amaç taşıyan rasyonalizme genel bir saldırı başlatmıştır (Berlin, 1976: 145). Tüm insanlık tarihinin bütününün de genel bir yasaya bağlı olarak

bilinebileceği düşüncesi, aslında bulunulan dönemin genel yaklaşım tarzının tüm tarihe genellenme çabasıdır (Özlem, 2010: 75). 18. yüzyıl Aydınlanma döneminde bütün insanların esasen aynı doğaya ve yasalılığa sahip olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönemde materyalist tarih düşüncesi söz konusudur. Herder, materyalist bir tarih düşüncesinin yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Karşı çıkmış olduğu kendi döneminin tarih anlayışı, ona göre tarihselliğe uygun değildir ve bu nedenle kendisi de bu yaklaşım tarzından uzak durmaya çalışmıştır (Walsh, 2006: 156).

Herder doğal, yaratıcı olan ile yapay, mekanik olan arasındaki zıtlığın altını çizmiştir. O, çağdaşlık düşüncesinin getirmiş olduğu düşünce yapısının, sevecen görüntüsünün aslında öyle olmadığını gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır. Modern dönemin getirdikleriyle birlikte insanî gelişim asıl olandan saptırılmış ve insan özgünlüğü yok edilmiştir. İnsan, “geleneksel” diye adlandırılan ve tamamen yapay olan şey vasıtasıyla kandırılmış ve yozlaşmıştır. Bu durumdaki insan, doğal özünü geri kazanmalı ve esas mirasını korumalıdır (Bernard, 1979: 21-22). Aslında Herder, doğa bilimlerinin bulgularının başarısını kabul etmiştir. Ona göre Aydınlanma döneminde yapılan hata, sıklıkla doğa bilimlerinden yanlış genel çıkarımların elde edilmesidir. Bu bağlamda Herder her ne kadar tüm yaşamı boyunca Aydınlanma dönemi ansiklopedistlerinin keskin ve acımasız bir eleştirmeni olsa da sosyal ve etik doktrinlerine dayalı bilimsel teorileri kabul etmiş, hatta takdir etmiştir. O, yalnızca bunlara bağlı sonuçların, yeni kurulan fizik ya da biyoloji kanunlarına dayalı olarak iradî insan eylemlerinin hâkim olduğu sosyal alanda ortaya çıkmadığını düşünmüştür. Çünkü bu kanunlar, herhangi bir hassas gözlemcinin insan tecrübesi ve aktivitesi ile ilgili doğru olarak bildiği şey ile açık bir şekilde çelişmiştir (Berlin, 1976: 146). Böylece Herder, bilimsel açıdan bir determinizmi kabul etmiştir. Fakat o, mekanik uygulamanın, belirlenmişliğe dayalı değişmez sebeplerin insan alanına uyarlanmasına tepki göstermiştir (Bernard, 1979: 28). Eğer doğa bilimlerine dayalı yöntem insan alanına da uygulanırsa, o zaman insanın özgür eylemi, dolayısıyla da toplumların özgünlüğü ortadan kalkacaktır. Yalnızca belirlenmişliğe dayalı tek tip bir yapı kabul edilirse, insanî yapıya aykırı bir ortam meydana gelecektir ve insan kendi özünü unutacaktır.

Tüm bu nedenlerle Herder, Aydınlanma'nın ilerleme düşüncesine karşı çıkmıştır. Ona göre tarihte ilerlemenin olduğu şeklindeki bir düşünce, geçmişe ilerleme açısından bakmaktan kaynaklanır. Bütün insanlığa yaşanan dönemin ölçütleriyle bakmak tamamen yanlış bir düşüncedir (Özlem, 2010: 72). O, Aydınlanma'nın geçmişe yönelik bu düşüncesinin eleştiriye tabi tutulmadan kabul edilmiş bir yaklaşım olduğunu savunur. Bu bağlamda Herder, toplumlara göre farklılaşan nitelikleri olan bir uygarlık düşüncesine sahip olmuştur (Walsh, 2006: 156). Buna bağlı olarak da tarihsel anlama metodunu öne sürmüştür.

3. TARİHSEL ANLAMA METODU

Herder, tarihsel alanda ilerlemeye yönelik bir yasanın olduğunu reddetmiştir. Genel bir yasanın, varsa bile bilinmeyeceğini vurgulamıştır. Ona göre insanlar toplum içerisinde, toplumsal ilişkilerinde yalnızca anlam boyutuyla ele alınabilirler. Sadece dönemseller ya da toplumsal bağlamda insanların kendi özgünlüklerini gerçekleştirmeleri incelenebilir (Herder, 1880: 25). Geçmişten geleceğe bütün dönemleri içeren genel bir yasa ortaya koyulamayacağı için toplumlar, yalnızca kendi buldukları dönem bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutulabilirler (Özlem, 2010: 72). Herder'in tarihsel yöntemi de buna göre gerçekleşmektedir.

Herder tarihteki determinizm ile doğadaki determinizm arasında net bir ayrım yapmıştır (Bernard, 1979: 17). Bu bağlamda o, sosyal dokular, sosyal büyüme gibi durumlara ve niceliksel faktörlere ek olarak niteliksel faktörleri göz önüne almanın hayati önemi üzerinde durmuştur. Burada nitelikselden kasıt, doğa bilimi kavramlarını görmezden geleni, elle tutulamaz ve ölçülemez olanı ifade etmektedir. O, ister bireylerde ister gruplarda olsun, yaratıcı sürecin gizemleriyle meşgul olmuştur (Berlin, 1976: 145). Herder'e göre evren, özgür ruhun kendini göstermesi için, düzen oluşturan kuvvet ya da dinamikler tarafından oluşturulmuştur (Walsh, 2006: 155). Yeryüzündeki hiçbir şey rastlantısal değildir. Tarihsel alan, ilahî bir uyumu ortaya koyar (Bernard, 1979: 29).

Tarihsel alanda ve doğal alanda tanrısal bir etki bulunmaktadır. Fakat doğanın ve tarihin işleyişi farklıdır. Tarihsel alanda doğal alandaki gibi genel yasallık bulunmaz (Özlem, 2010: 72-73). İnsan alanını/tarihsel alanı insan ataları doğal alandan farklı bir biçimde düzenlemişlerdir (Herder, 1880: 25). Her toplum kendini örgütlü bir yapı haline getirme niteliğine sahiptir. Böylece her bir toplum kendi iyisine inanır ve bu iyiyi kendi yaşamında gerçekleştirmeye girişir. Her toplumun kendini gerçekleştirmesi, onun temel amacıdır (Herder, 1880: 28-30). Fakat tüm özgün gerçekleştirmelere rağmen tarihsel alanda bir düzensizlik yoktur. Düzensizliğin olmayışı, tanrısallığın yönlendiriciliği sayesinde. Tanrısal uyum görülemezse bile böyle bir uyumun olduğuna inanç beslenebilir. Toplumların kendi özel durumlarının incelemeye tabi tutulmasıyla da tarihsel alan içerisinde düzenlilik bulunabilir (Özlem, 2010: 74). Bunun sağlayıcısı da söz konusu tanrısal yasadır.

Tanrısal yasa, tarihsel süreç içerisindeki toplumların ve dönemlerin değişimlerine uygun bir hale bürünen bir yapıya sahiptir (Herder, 1880: 29). Ayrıca Herder, "insana özgünlüğün" tarihte sürekli gerçekleştiğini, belli dönemlerin, uyumu görünür kıldığını ifade eder (Herder, 1880: 30). Buna göre tarihsel alan ve doğal alan arasındaki temel fark tespit edildiği zaman tarihsel alanın açıklanabilmesi için tarihsel anlama metodu uygulanmalıdır (Bernard, 1979: 29). İnsanlığın tarihsel süreci, tek tek dönemlerin ele alınmasıyla, bunların oluşturduğu bütünlüğün yorumlanmasıyla açıklanabilir. Bu dönemler arasındaki ilişki anlaşılabilir olarak belli bir yorumlama yapılabilir. İşte bu yöntem, anlama yöntemidir (Özlem, 2010: 76-80). Bu yaklaşımlarıyla Herder, tarihsel alanda doğal alandan farklı işleyen, yasallık benzeri bir durum meydana getirmeye çalışmıştır (Walsh, 2006: 157). Doğal alandan farklı bir yasallık benzeri duruma sahip olan tarihsel alanın anlaşılması için temel yöntem de bu nedenle deney-gözlem değil, anlama yöntemidir.

4. MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ

Herder, her kuşağın kendi değerlerini meydana getirmesi gerektiğini söyler. Ona göre geçmişe, hazırda bulunan değerler elde etmek için müracaat edilmemelidir. Klasik anlamıyla ele alınan gelenek, yılların yıpratıcılığına dayanıklı olan bir oluşum değildir; insana özgü, mümkünlüğü insan eylemine bağlı olan durgun bir etkinliktir. Bu nedenle Herder, kuşaktan kuşağa iletilenlerin bilinçli ve etkin bir biçimde yenilenmesi gerektiğini vurgulayarak kendi gelenek düşüncesini ortaya koymuştur (Bernard, 1979: 27-28). Çünkü ona göre zaman her şeyi değiştirmiştir. Dünyanın çoğu biçimi; onun yüzeyi, konumu, kan, yaşama ve düşünme tutumları, yönetim biçimleri, milletlerin zevklerinin hepsi değişmiştir. Bir milletin bir zaman iyi, güzel, faydalı, hoş ya da doğru olarak kabul ettiği şey, bir başka zaman kötü, çirkin, nahoş ve yanlış olabilmıştır (Herder, 1766: 103). Bu nedenle insani/tarihsel alanda toplumların bireyselliğine bakılmalıdır. Bu alanda bir genellik bulmaya çalışılmamalıdır (Özlem, 2010: 73). Ona göre her bir toplumun hayat kazandığı ruhu, kendi bireylerinin eylemleriyle meydana gelir (Walsh, 2006: 156). Her toplumun özü, onların “kendiliğinde” yatmaktadır.

Herder, aracı bir unsur olan ve kültürel bir faaliyet olarak gerçekleşen gelişim ile doğal süreç şeklindeki büyüme arasındaki temel fark üzerinde önemle durmuştur. Buna bağlı olarak ona göre, insan alanı yalnızca pasifliğin hâkim olduğu bir alan değil, aynı zamanda istek ve çabaların yönlendirici olduğu bir alandır. Bu alan içerisinde yinelenen sabitlikler değil, kabul etme ve reddetme, uzlaşım ve gözden geçirme gibi durumlar arasındaki karşılıklı etki hâkimdir. Bu nedenle kültür, belirli değerlerin tekrar edilmesi ve belirli olan bir gelişim durumu ile sınırlı bir yapı değildir. Gelenek de örflerin, inançların, yapılması gereken şeylerin belirleyici kriterleri biçiminde tasarımılanmış bir yapı olarak tasvir edilemez. Bu bağlamda kültür, sabit değil, canlılığa dayalı anlamlar içermektedir. Bu anlamlar yaratma, biçimlendirme, kurma, yeniden kurma, yapılandırma, oluşturma gibi anlamlardır. Aynı bağlamda gelenek de bir toplum mirasının oluşturulmasından başka, bilinçli bir etkinliktir ve çok yönlü özellikleriyle zaman dilimleri arasında bağ kurmaktadır. Buradaki kültür aktarımı, sadece insana has bir durumdur (Bernard, 1979: 29-30). Tüm bunlar canlı bir kültür ve geleneğin, özgün insan etkinliklerinin savunuculuğuna yönelik bir yaklaşımı ortaya koyar.

İnsan, bir makineden farklı olduğu için belirlenmişlikten bağımsızdır ve onun belirlenmiş bir amaca erişmek gibi bir çabası bulunmamaktadır. Amaçsal bir nedenselliğe tabi olmamak için insanın, tarih içerisinde kendi seçimini gerçekleştirmesi gerekir. Böylece insanların amaçları, tüm insanlığı kapsayan ortak bir hedef değildir; onların kendilerine ait amaçları bulunmaktadır (Bernard, 1979: 24-25). Bunun içindir ki Herder’e göre insanın, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın özgür eylemiyle kendini gerçekleştirme zorunluluğu vardır. Bütün toplumlar kendileri açısından iyi olarak gördükleri şeyleri gerçekleştirirler. Her toplum kendi davranışının ve hatasının sorumluluğunu taşımaktadır. Bu nedenle toplumların kendi genel yasaları arasında farklılıklar bulunur. Tüm toplumlar kendi yaptıklarıyla kendilerini gerçekleştirirler. İnsanlar yalnızca kendi buldukları konumda yaşadıklarından dolayı tüm insanlık tarihi bütün olarak ele alınmalı, tüm dönemlerin ve toplumların kendi özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Herder, 1880: 26-27). Bu bütün içerisinde genel insanlık tarihi, tüm toplumların etkinliklerinin bir birikimi olarak görülmelidir (Macit-İplikci,

2017: 65). Dolayısıyla tarihin bu şekilde bütün olarak ele alınması, her bir toplumun ve dönemin kendi özelliklerinin ayrı ayrı değerlendirilmesini içermektedir.

Rasyonalizme, bilimsel metoda ve anlaşılabilir kanunların evrensel otoritesine karşı propagandasını yaptığı esnada Herder, belli bir topluluğa bağlı kalmanın, milliyetçiliğin ve edebî, dinî ve politik irrasyonalizmin gelişmesi için çabalamıştır. O, bu unsurların sonraki nesillerdeki insan düşünce ve eylemlerinin dönüştürülmesinde büyük bir rol oynayacağını savunmuştur (Berlin, 1976: 146). Böylece Herder, Aydınlanma'nın sözleşmeye dayalı rasyonalizmini, özgür iradeyi siyasi konuların kontrolüne teslim ettiği için reddetmiştir. O, tüm toplumları kendi kökenlerine dayalı olan bir tin ve yaratıcı zekâyâ göre bir temele oturtmuştur (Ruby, 2012: 109). Bundan dolayı Herder'in tezine göre tarihsel bilimlerde insan ele alınırken toplulukların yaşamına önem verilmeli ve bireyler istismar edilmemelidir (Berlin, 1976: 147).

Bu yaklaşımlara bağlı olarak Herder'in milliyetçilik düşüncesine geçilecek olursa, ona göre millet kavramında, Orta Çağ, eski ve modern zamanlarda muazzam farklılıklar bulunur. Milletlerin gelenekleri, düşünceye dayalı idealleri, onların kolektif arzu ve özlemlerinin dilidir (Herder, 1796: 118-119). Ayrıca her dönem kendi tonuna, rengine sahiptir. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında bunları uygun bir biçimde karakterize eden kendilerine has bir dokuları vardır (Herder, 1796: 120). Bu bağlamda "farklılık" önemli bir kavramdır.

Herder modern milliyetçilikte, kendi bulunduğu toprakların sınırlarını aşan bir yer teşkil etmektedir. O, barışçıl bir milliyetçilik görüşünü benimsemiştir. Onun bu yaklaşımında hem kendi millî değerlerine bağlı kalma, hem de diğer milletlere saygı duyma durumu sentezlenmiştir (Sevim, 2008: 14-15). Bu yaklaşım, Herder'in milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturmaktadır.

Herder'in yaşadığı dönemde Alman birliği daha sağlanmamış, Almanlar bölünmüş prenslikler şeklinde bulunmaktadır. Bu nedenle Herder, ilgisini millî tarihe yönlendirmiş ve millî dava uğrunda çalışmıştır (Sevim, 2008: 16). Ona göre bizler kendimizi yasal bir özgürlük ve güvence içinde bulduğumuz, çabamızın boşa harcanmadığı, kendimizi ve ailemizi sahipsiz görmediğimiz, fakat anavatanın değerli ve aktif evlatları olarak görevlerimizin her birini gerçekleştirebildiğimiz, bunun karşılığında ödüllendirildiğimizi de görebildiğimiz bir devlette mutlu hissederiz. O, böyle bir birliği kurmanın, yenilemenin, arındırmanın ve koruma erdeminin insan menfaatini aştığını söyler. Yalnızca kendi vatanımızın değil, tüm insanlığın ebedi vatanlarının ortak nedeni için başarılı bir sonuç elde etmek amacıyla düşünmek, çalışmak gerekir (Herder, 1793: 375).

Herder, Alman milliyetçiliği üzerine düşüncelerini ortaya koymaya başladığı zaman henüz Fransız Devrimi gerçekleşmemiştir. Avrupa'da milliyetçilik devrinin başlamasından önce Herder, milliyetçilik yaklaşımlarını ifade etmeye başlamıştır. Herder, milliyetçiliğinde, dıştan gelecek hâkimiyetlerle birlikte yabancı düşüncelerin millet içinde yayılmasının karşısında konumlanmış, hem Alman hem de Hıristiyan olarak kendini ortaya koymuştur (Sevim, 2008: 18). Bu da onun millî bilinç vurgusunu göstermektedir.

Modern milliyetçiliğin ortaya çıkışı İngiltere, Amerika ve Fransa'daki devrimlerle birlikte gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da milliyetçiliğe dayalı yeni bir yapı meydana gelmiştir, fakat burada yabancı bir gücün etkisi altına girme söz konusu olmuştur. Çünkü o dönemde Fransızlar devrim düşüncesini yayan bir işgal gücüdür. Ancak Alman milliyetçiliği Fransa'dan farklıdır. Almanya'da, Herder'in de büyük etkisiyle devletten önce ve onun üzerinde olan bir halk düşüncesi vuku bulmuştur. Bu nedenle Fransa'daki gibi vatandaşları bir araya getiren bir devlet yapısı değil, halk temeli üzerine kurulmuş bir devlet anlayışı söz konusudur. Bu halkın en önemli değeri dildir ve devlet bu halk temelini dayalı olarak kurulursa milletin doğasına uygun bir yapı oluşacaktır. Alman birliği de bu düşünceler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle Fransız bağlamda millet, politik olarak görülen ve bir devletin altında bir araya gelmiş insanları ifade eden bir kavramdır. Herder'de millet, dilin ve kültürün ön planda olduğu bir kavramdır ve onda, doğal özellikleriyle başkalarından ayrılmış olan bir halkın vurgusu vardır (Sevim, 2008: 23). Herder'in bu yaklaşımlarının ciddi düzeyde etkilerinin olduğu görülmektedir.

Herder'e göre halk, doğallığın ifadesidir. Millet'in erken dönemi olma niteliğini taşır. Çoğunlukla Herder halk ve millet kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmıştır. Fakat daha doğal olduğunu düşündüğü halk kavramını kullanmayı yeğler. Ona göre halk, millî karakteri meydana getiren tüm nitelikleri taşımaktadır. Ayrıca Herder, millete dinî bir değer atfetmiştir. Çünkü ona göre millet, Tanrı'nın yarattığı organik bir düzendir. Kader, insanları mensup oldukları topluma yollamış olduğu için bulunulan topluma bağlılık ahlakî bir sorumluluktur. Tanrı'nın yaratma planına göre oluşan milletlerin her birinin kendi rolü ve görevi bulunmaktadır (Sevim, 2008: 33-34).

Herder insanların farklı ırklara bölünmesine karşı olan bir düşündürdür. Tüm insanlık, ona göre tek bir soydan gelmektedir. Fakat böylesi bir insancıl düşüncenin yanı sıra Herder, halkların başka halklara karışmasına da karşı çıkmıştır. Buna bağlı olarak Almanların yabancı halklara karışmasına karşı çıkmasının sebebi, böyle bir şeyin halkın özüne aykırı olduğunu düşünmesidir. Ona göre milletler ilk ortaya çıktıkları sahada kalmalıdır. Burada milletlerin birbirine karışmasına yaptığı itiraz, ırkın saf olmasının korunması düşüncesine dayalı olan bir yaklaşım değildir. Buradaki itiraz, askeri bir işgal sonrası milletlerin birbirlerine karıştırılmasına yöneliktir. Herder millet olabilmeyi kana değil dile bağlamıştır. Milletleri birbirinden ayıran şey ırk değil ortak bilince dayalı fikir birliğidir (Sevim, 2008: 350, 352-353). Bu nedenle onun karşı çıktığı şey, farklı fikir birliği içinde olan halkları zorla birbirine karıştırmaktır.

Herder'e göre milliyetçilik ahlaki ve kültürel bir yapı oluşturan bir güçtür. Siyasal yapılar birbirleriyle sürekli çatışma içinde olabilirler. Ancak vatanlar barış içerisinde yaşayabilirler. Devletler savaşı, üstün gelmeyi düşünürken, milletler birlikte barış ortamında yaşamak isterler. Bu nedenle vatanların başka vatanlara karşı düşmanlık içerisinde bir tutum sergilemesi gerekmez. Böylesi bir tutum barbarlığın ta kendisidir (Sevim, 2008: 329). Bu nedenle Herder'in vurgulamış olduğu halka dayalı organik devletler böylesi bir tutum içerisinde de girmeyeceklerdir.

Başka ırkları aşağı gören bir yaklaşımdan tamamen uzak olan Herder'in milliyetçiliği, seçilmiş ırk görüşüne karşı çıkar. Herder bu insancıl yaklaşımlarıyla her zaman ezilenlerin yanında bulunarak sömürgecilğe karşı çıkmıştır. Ona göre insan, içinde doğmuş olduğu iklim, halk ve kültür yapısı ile biçimlendirilir. Bu nedenle onun milliyetçilik anlayışında kendi kültürünü başka halklara dayatma kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü kölelik ve sömürgecilik gibi faaliyetler millî farklılıkları ortadan kaldırmaktadır (Sevim, 2008: 17, 330, 331, 335). Böylece ona göre anavatan için cesaret ve dik duruş dışında bilinçlilik, topluluk duygusu ve başkaları tarafından organize edilmeyerek kendini organize edebilmenin asil gururu da gereklidir (Herder, 1793: 377).

Herder'in milliyetçiliğinde ele alınması gereken en önemli kavram dildir. Bir milletin meydana gelmesi ve varlığını devam ettirmesinde dil son derece önemlidir. Ona göre tarihsel bir birlikteliği olan ve kendine ait bir dili bulunan topluluk, millet olmanın temel niteliklerini taşır. Böyle bir topluluk devletin de tabii temelini meydana getirir. Dili olmayan bir halktan bahsedilemez. Kan, yurt, askeri başarı, siyasal biçimlendirme gibi unsurlardan hiçbiri tek başına, var olma ve bunu devam ettirme bilincini halk üzerinde oluşturamaz. Bu nedenle Herder'e göre her ne olursa olsun ortak dile dayalı gelenek korunduğu zaman millet var olmaya devam edecektir. Farklı farklı halklar tüm insan soyunun organik kısımları olarak kendilerine ait dillere sahiptirler ve bu nedenle her halk kendi dilini en kutsal şeyi olarak muhafaza etmelidir (Sevim, 2008: 25-26). Dolayısıyla dil olmadan millî unsurların hiçbirinin önemi kalmamaktadır.

Bütün milletler kendi içinde ortak bir dile sahiptir. Böylece onlar ortak bir hayal gücünü, belli yönelimleri ve düşünsel amaçları paylaşırlar (Herder, 1796: 119). Bir anavatan kültürü aynı zamanda dil kültürünü de taşımaktadır. Ona göre Yunanlıları görkemli ve en zorlu çalışmalara teşvik eden şey görev ve ihtişamın sesidir. Onların kendilerini dünyanın bütün milletlerinden üstün tutmalarını sağlayan şey, işlenmiş olan ve kültürlü bir dile sahip olmaları ve bu dilin onlara sunmuş olduğu nimetlerdir. Bir başka örnek olarak Romalıların emredici dili, dünyaya bir hukuk ve eylem dili emretmiştir. Bir komşu milletin, uzun bir süre boyunca tüm Avrupa insanları üzerinde çok fazla etkiye sahip olması, diğer nedenlerin yanı sıra özellikle millî bir dil oluşturmasına bağlıdır (Herder, 1793: 378). Buna bağlı olarak da Herder, Alman millî edebiyatını kurmaya ve Alman tarzını korumaya çalışmıştır (Sevim, 2008: 348). Ona göre şiir çalışmalarında, yani yaratıcı duyu ve hislerde milletin bütün ruhu kendini en özgür şekilde göstermektedir (Herder, 1796: 119-120).

Son olarak Herder'in milliyetçiliğinde dine bakılacak olursa o, Hıristiyanlığın her halk için ayrı ayrı millî bir din haline gelmesini istemiştir. Kültürel yapıları farklı olan halkların dini de millî bir farklılık göstermelidir. Bu bağlamda ona göre millî dil, millî kişilik ve millî din birbiriyle bağlantı içerisindedir. Her milletin din anlayışı birbirinden farklılık arz edeceği için bir din, benimsendiğinde onu benimseyen kültürle senteze girecektir. Tüm bu yaklaşımlarıyla Herder, Almanya'nın birliğini arzulamış, Alman millî ruhunu uyandırmayı ve Almanların kendilerini Alman olarak hissetmesini istemiş, fakat aynı zamanda insanın hem kendi halkını sevmesi, hem de başka halkların farklılığına saygı göstermesi gerektiğini vurgulayan bir milliyetçilik düşüncesi ortaya koymuştur (Sevim, 2008: 336, 346, 352, 372). Bu, Herder'in insancıl milliyetçiliğinin ifadesidir.

Herder'in görüşleri daha sonraki düşünce ve pratik üzerinde yoğun ve devrimsel bir etkiye sahip olmuştur. O, bazıları tarafından akla karşı inancın, kuralların mekanik uygulamasına karşı romantik ve tarihsel tasavvurun, mantığa karşı sezginin, ölüme karşı yaşamın savunucusu olarak övülmüş, bazıları tarafından da Aydınlanma'dan öğrendiği şeyleri yanlış anlayan ve Alman şovenizmini ve gericiliği besleyen, şaşırılmış, irrasyonalist düşünürlerle kıyaslanmıştır. Kimileri de onunla Comte ya da Darwin ya da Wagner veya modern sosyolojistler arasında ortak bir alan bulmaya çalışmıştır (Berlin, 1976: 146). Hangi bakımdan olursa olsun, ona karşı olan veya onu destekleyenlerle birlikte Herder'in felsefi yaklaşımları düşünce dünyasında son derece önemli bir yere sahiptir. O, özellikle milliyetçilik düşüncesinde de kendi özgünlüğüyle önemli açıklamalar ortaya koymuştur.

SONUÇ

Herder'in yaklaşımlarına genel olarak bakıldığı zaman, onun milliyetçilik düşüncesinin özgün yönünü belirlemek önemlidir. Herder bağlamındaki bir milliyetçiliğin ne anlam taşıdığı anlaşıldığı zaman onun yaklaşımlarıyla ilgili değerlendirme yapılabilir.

Aydınlanma projesine ve emperyal projelere bakıldığı zaman genellikle evrenselliğe yönelik vurgular bulunmaktadır. Ancak özellikle emperyal projeler hem evrenselliğe yönelik hem de ulus-devlet anlayışına yönelik vurguları bir arada verirler. Fakat buradaki anlayış da aslında özgün bir milliyetçilik değil, belirlemeye dayalı bir millilik düşüncesidir. Aydınlanma projesi ise insanlık alanına uygulamaya çalıştığı genellik ile bir noktada aslında değerleri yok saymaktadır. Böylesi bir durumda da insanların insanilikleri belli bir yönüyle yok olmaktadır. Çünkü insan, akıl varlığı olmasının yanı sıra duygu ve değer varlığıdır. Herder'in bu haklı eleştirisi de insanların insaniliğini kurtarmaya yöneliktir. Bilimi, bilimsel gelişmelerin başarılarını reddetmeyen Herder, Aydınlanma'nın saptırdığı yönleri eleştirmiştir. Öte yandan Herder'e yönelik eleştirilere de bakıldığı zaman, onun ortaya koymuş olduğu milliyetçilik düşüncesinin, eleştirilere maruz kalmasına sebep olacak düzeyde olumsuz bir anlam taşımadığı söylenebilir. Çünkü Herder, yalnızca insan değerlerinin yok edilmesine karşı çıkmıştır. O, kendi temellendirmelerine dayalı bir milliyetçilik kavramı ortaya koyarken, belli bir toplumu ya da ırkı ön plana çıkarma, üstün görme amaçlarıyla bunu yapmaz. O, her bir toplumun kendi içerisinde değerli olduğunu öne sürerek, aslında yeryüzünde var olan farklı renklerdeki her türlü insaniliği desteklemiştir. Bu nedenle o, başka toplumları dışlayıcı ya da ötekileştirici bir millet kavramı ortaya koymamıştır. Ona yönelik ileri sürülen şovenizm eleştirisinin, esasen onun oluşturduğu felsefi yaklaşımları anlaşıldığı takdirde, onun hak ettiği bir eleştiri olmadığı da anlaşılacaktır. Bu nedenle Herder'in milliyetçiliğiyle ilgili, tüm dönemleri ve tüm toplumları kapsayan ve her bir toplumun kendine ait değerlerine saygı duyan, aslında bu yönüyle de evrensel bir nitelik barındıran ve evrenselin, tüm özgün değerlerin toplamı olduğunu kabul eden bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Böylece Herder'in milliyetçilik düşüncesi, evrensel görünen, fakat aslında dünyanın yalnızca belli bir kesimini vurgulayan "hümanizm" kavramının da esas anlamını barındırır. Doğru bir hümanizm anlayışı, düşünürün milliyetçilik anlayışı içinde bulunabilir.

Herder'in bu yaklaşımları bağlamında dışlayıcı olmayan, başka değerlere saygı duyarak kendi değerlerini oluşturup korumaya yönelik bir milliyetçilik düşüncesi, kabul edilebilir bir düşüncedir. Bir düşünürün kendi toplumuna yönelik doktrinal ifadeler kullanması, kendi toplumunu "kendi" olabilmeye yönlendirmesi, farklı toplumların değerlerine saygı duyduğu müddetçe ve dışlamaya girmediği müddetçe olumsuz olarak nitelendirilmemelidir. Bu bağlamda Herder'in açıklamaları, milliyetçilik kavramının özüne uygun açıklamalardır. Bu kavrama yönelik yapılan eleştiriler, aslında milliyetçilik kavramını ifade etmeyen, adına milliyetçilik denilmiş, modern dönemde veya emperyal projelerde farklı içeriklerle kullanılmaya çalışılmış düşünce tarzlarına yönelik eleştirilerdir. Bu nedenle milliyetçilik kavramının ne olduğu iyi anlaşılmalıdır ve Herder de bu kavramın özünün anlaşılabilirliği için başvurulabilecek önemli şahsiyetlerden biridir.

Kaynakça

- Berlin, I. (1976). *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. London: Chatto and Windus Ltd.
- Bernard, F. M. (1979). Natural Growth and Purposive Development: Vico and Herder. *History and Theory*, 18 (1): 16-36.
- Herder, J. G. (1793). Letters for the advancement of humanity: excerpt on patriotism. M. N. Forster (Der. ve Çev.) *Herder: Philosophical Writings* (2004): İçinde 374-379. New York: Cambridge.
- Herder, J. G. (1880). İnsanlık tarihi felsefesi üzerine düşünceler (D. Özlem, Çev.) D. Özlem ve G. Ateşoğlu (Der.) *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler* (2014): İçinde 24-30. Ankara: Doğu Batı.
- Herder, J. G. (1766). Of the changes in the tastes of the nations through the ages. Herder, J. G. (2004). *Another Philosophy of History and Selected Political Writings* (I. D. Evrigenis ve D. Pellerin, Çev.): İçinde 101-103. Indianapolis: Hackett.
- Herder, J. G. (1766). On the characters of nations and ages. Herder, J. G. (2004). *Another Philosophy of History and Selected Political Writings* (I. D. Evrigenis ve D. Pellerin, Çev.): İçinde 118-120. Indianapolis: Hackett.
- Macit, M. H. ve İplikci, A. (2017). *Tarih Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ruby, C. (2012). *Siyaset Felsefesine Giriş* (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevim, A. (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Walsh, W. H. (2006). *Tarih Felsefesine Giriş* (Y. Z. Çelikkaya, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.